

01 | Προίμιο

Περιεχόμενα

- Πρόλογος
 - Εισαγωγή
 - Βιομηχανική Κληρονομιά / Αποκατάσταση
1. Το Βιομηχανικό Μουσείο Σύρου
 2. Το Δίκτυο Μουσείων του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς
 3. Το παράδειγμα της Ruhr
- Επίλογος
 - Βιβλιογραφία

Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Σχεδιασμός - Χώρος - Πολιτισμός

Διπλωματική εργασία με τίτλο : " Διαδρομές στη Βιομηχανική Πολιτιστική
Κληρονομιά. Πειραιάς / Ν.Ιωνία - Οδηγοί Επίσκεψης"

Σταθάκη Ελένη

Επιβλ. Καθ. Σόνια Χαραλαμπίδου

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Μάρτιος 2015

- Πρόλογος

Εναυσμα για την παρούσα έρευνα – πρόταση δικτύου επίσκεψης βιομηχανικής κληρονομιάς στην Αθήνα, υπήρξε η διάλεξη του Jean-Bernard Cremnitzer, καθηγητή στη Σχολή Αρχιτεκτονικής της Νορμανδίας, στο μάθημα «Το Δυτικό 'Παράδειγμα' ως Ιδεολογία Οργάνωσης Μουσείων-Σχεδιασμός Μουσείων και Εκθέσεων» του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Σχεδιασμός-Χώρος-Πολιτισμός» της Αρχιτεκτονικής Σχολής του ΕΜΠ το Μάιο του 2012.

Στη συζήτηση που ακολούθησε την εκτενή παρουσίαση του Cremnitzer για την αποκατάσταση και επανάχρηση παλαιών βιομηχανικών κτιρίων στη Γαλλία, μας επισήμανε ότι ως επισκέπτης στην Αθήνα δε βρίσκει πρόσβαση σε οποιονδήποτε 'ταξιδιωτικό οδηγό βιομηχανικής κληρονομιάς'.

Έτσι, προέκυψε η ιδέα για τη σύνταξη ενός τέτοιου οδηγού με επίκεντρο συγκεκριμένες περιοχές, και σκοπό την ανακάλυψη / εξερεύνηση βιομηχανικών κελυφών σε συνοικίες της κεντρικής ή περιφερειακής Αθήνας, συστήνοντας μια σειρά από αφηγηματικές διαδρομές κτιρίων.

Οι περιοχές που αναγνωρίστηκαν ως δυνητικοί 'προορισμοί' για μια σειρά οδηγών επίσκεψης της βιομηχανικής κληρονομιάς της Αττικής περιλαμβάνουν βιομηχανικές περιοχές του Πειραιά, τη Νέα Ιωνία (κλωστοϋφαντουργία & ταπητουργία), την παλαιά βιομηχανική ζώνη της οδού Πειραιώς, την Καισαριανή, το Μεταξουργείο και το Λαύριο (μεταλλεία).

Με αφορμή την διημερίδα του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς για τα βιομηχανικά μνημεία της περιοχής της Νέας Ιωνίας στις 22 και 23 Ιουνίου 2012 και μέσα στα πλαίσια του μαθήματος, εκπονήσαμε μαζί με την Μαρία Μίχου, συνάδερφο, συμφοιτήτρια και κυρίως καλή φίλη μια έρευνα / εργασία για την Νέα Ιωνία. Σε συνέχεια αυτής της εργασίας, ή καλύτερα σε μια προσπάθεια «επέκτασης» της θα μελετηθούν βιομηχανικά συγκροτήματα του Πειραιά γύρω από το λιμάνι. Το τεύχος που θα προκύψει θα συνδεθεί - συμπληρώσει αυτό της Νέας Ιωνίας, προτείνοντας έτσι μια «διαδρομή» με εύκολη πρόσβαση - την αρχή ελπίζουμε μαζί με την Μαρία για ένα πιο γενικευμένο οδοιπορικό της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του Λεκανοπεδίου.

- Εισαγωγή

Η πρόταση για μια «διαδρομή της βιομηχανικής κληρονομιάς» μέσω ενός εκτενούς οδηγού επίσκεψης προκαλεί τον κάτοικο της πρωτεύουσας, τον Αθηναίο ή τον αλλοδαπό επισκέπτη και τουρίστα να ξεπεράσει τα γνώριμα όρια της αντίληψής του για τη γειτονιά, την πόλη ή τη φύση / έννοια του τουριστικού αξιοθέατου.

Προσκαλεί στην εξερεύνηση της εγγύς αθηναϊκής περιφέρειας με χρήση της αστικής συγκοινωνίας μέσω μιας διαδρομής που ξεκινά από το λιμάνι του Πειραιά, περνά από την κεντρική λεωφόρο των Πατησίων, διασχίζει γειτονιές κατοικίας αλλά και ενδιαμέσες ζώνες που συνορεύουν με τη σιδηροδρομική γραμμή και καταλήγει στην ενεργή βιομηχανική ζώνη της Ελευθερούπολης, κοντά στο εμπορικό τμήμα της σημερινής Νέας Ιωνίας.

Η πρόταση της διαδρομής/επίσκεψης ως σύνδεση κτιρίων-σημείων, καθιστά τον επισκέπτη ταυτόχρονα αστικό περιηγητή, ανοιχτό σε άγνωστα ή γνώριμα τμήματα της πόλης τα οποία καλείται να παρατηρήσει κατά τη μετάβασή του από το ένα κτίριο-σημείο στο άλλο. Ταυτόχρονα, η περιδιάβαση του επισκέπτη δεν είναι αυθόρμητη και εντελώς τυχαία, αλλά καθοδηγούμενη από τον οδηγό επίσκεψης που λειτουργεί ως πλαίσιο. Παρέχει γενικές πληροφορίες για την κοινωνική και βιομηχανική ιστορία της περιοχής, ώστε να επιχειρεί τη σύνδεση της τοπικής ανάπτυξης με την ευρύτερη πολεοδομική διαμόρφωση της πόλης και τη σκιαγράφηση της ελληνικής πραγματικότητας και της βιομηχανικής της ιστορίας. Παράλληλα, ο οδηγός επίσκεψης λειτουργεί αντί σήμανσης στο αστικό περιβάλλον, παραπέμποντας στη θέση των βιομηχανικών κτισμάτων-προορισμών, την ονομασία και τη χρήση της επιχείρησης που στέγαζαν ιστορικά, πληροφορίες που σε περίπτωση αποκατάστασης θα επιγράφονταν επιτόπου στο χώρο.

Άλλωστε, η συγκεκριμένη πρόταση δεν αφορά αποκατεστημένα βιομηχανικά μνημεία που εντάσσονται εκ των υστέρων σε ένα δίκτυο επίσκεψης, αλλά, αντίστροφα, συνιστά την αναγνώριση επιμέρους παραδειγμάτων ενός τοπικού συνόλου και τη γενική ιστορικό-κοινωνική τεκμηρίωση της περιόδου ανάπτυξης όπου ανήκουν, με σκοπό να προτείνει τη δημιουργία ενός δικτύου που θα τα ενσωματώνει.

Τα κτίρια που επισημαίνει η προτεινόμενη διαδρομή βρίσκονται συχνά σε κατάσταση ερειπίου ή χρησιμοποιούνται με εντελώς διαφορετική χρήση από την αρχική τους, ως βιομηχανικά κελύφη με εκτεταμένους ενιαίους χώρους.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι επεκτάσεις / προσθήκες / μετατροπές της αρχικής τους μορφής είναι δυσδιάκριτες και συχνά το εσωτερικό τους παραμένει απροσπέλαστο.

Η εμπειρία της επίσκεψης χαρακτηρίζεται, επομένως, από αποσπασματικότητα, ελλιπείς ιστορικές αλλά και μορφολογικές πληροφορίες, και από την έντονη αίσθηση ότι τα κτίρια αυτά συμβάλλουν στον κατακερματισμό του πολεοδομικού ιστού που έχει διαμορφώσει μεταγενέστερα η πόλη γύρω από τις ιδιοκτησίες τους. Ελπίδα παραμένει όμως, ότι η ένδειξη ενδιαφέροντος για τη βιομηχανική κληρονομιά της πόλης από ευρύ, όχι απαραίτητα εξειδικευμένο, κοινό, μπορεί να συντελέσει στη συζήτηση και υλοποίηση προτάσεων για την αποκατάσταση των εν λόγω και άλλων βιομηχανικών κτιρίων, είτε ως μουσεία βιομηχανικής τεχνολογίας και παραγωγικών διαδικασιών, είτε ως διατηρητέα κελύφη με νέα χρήση.

• Βιομηχανική κληρονομιά - αποκατάσταση

«Η βιομηχανική κληρονομιά είναι τα κατάλοιπα του βιομηχανικού πολιτισμού που έχουν ιστορική, τεχνολογική, κοινωνική, αρχιτεκτονική ή επιστημονική αξία. Αυτά τα κατάλοιπα αποτελούνται από κτίρια και μηχανήματα, εργαστήρια, μύλους και εργοστάσια, μεταλλεία, χώρους μεταποίησης και διύλισης, χώρους φύλαξης και αποθήκευσης, τόπους όπου παράγεται, μεταφέρεται και χρησιμοποιείται ενέργεια, μεταφορές με όλη την υποδομή τους, καθώς και χώρους που χρησιμοποιούνταν για κοινωνικές δραστηριότητες σχετικές με τη βιομηχανία, όπως η στέγαση, η θρησκευτική λατρεία και η εκπαίδευση.

Η βιομηχανική αρχαιολογία είναι μια διεπιστημονική μέθοδος μελέτης όλων των μαρτυριών, υλικών και άυλων, των τεκμηρίων, των τεχνουργημάτων, της στρωματογραφίας και των κατασκευών, των ανθρώπινων οικισμών και των φυσικών και αστικών τοπίων που δημιουργήθηκαν για ή από τη βιομηχανική διεργασία. Χρησιμοποιεί αυτές τις μεθόδους έρευνας που είναι οι πιο κατάλληλες για να διευρύνουν την κατανόηση του βιομηχανικού παρελθόντος και παρόντος.»

Η Χάρτα του Nizhny Tagil για τη Βιομηχανική Κληρονομιά. TICCIH.

Η διατήρηση και αποκατάσταση της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελλάδα παραμένει μάλλον σε πρώιμο στάδιο, με εξαίρεση περιορισμένες ιδιωτικές και κρατικές πρωτοβουλίες υλοποίησης σε επιλεγμένα βιομηχανικά συγκροτήματα της ελληνικής επικράτειας ('Τεχνόπολις' Δήμου Αθηναίων, Τεχνολογικό Πάρκο Λαυρίου, Μύλος Θεσσαλονίκης, Μύλος Μουτσόπουλου στα Τρίκαλα, Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης, Δίκτυο Μουσείων Π.Ι.Ο.Π., κ.ά.), προσπάθειες μη-κερδοσκοπικών σωματείων για την προστασία τους (Monumenta), και εθνικά παραρτήματα διεθνών φορέων που επιχειρούν θεσμικά και οργανωμένα να προσδιορίσουν τη φύση των βιομηχανικών μνημείων όπως εμφανίζονται στη χώρα, να τα καταγράψουν και να προτείνουν τη διατήρησή τους (TICCIH-Διεθνής Επιτροπή για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς-Ελληνικό Τμήμα). Επίσημος θεσμοφύλακας της βιομηχανικής κληρονομιάς παραμένει η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού, με 15 επίσημα αναγνωρισμένα μνημεία "βιομηχανικών-βιοτεχνικών μνημείων και εργαστηρίων" να αναφέρονται στην υπουργική ιστοσελίδα, σε διάφορες περιοχές της χώρας (Ιστοσελίδα ΥΠ.ΠΟ.Τ.). Το νομικό πλαίσιο για την προστασία της βιομηχανικής κληρονομιάς παραμένει μάλλον ελλιπές και μη επικαιροποιημένο, τόσο ως προς τα χρονολογικά και διακριτικά χαρακτηριστικά των μνημείων βιομηχανικής κληρονομιάς, όσο και ως προς τον προσδιορισμό των αξιολογικών διαδικασιών χαρακτηρισμού τους από δημόσιους φορείς και πρόσωπα (Ν. 3028/2002 Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, άρθρα 2, 6 και 20).

Η δυτική προβλήτα φόρτωσης του συγκροτήματος
Λιπασμάτων Δραπετσώνας
Πολύζος et.al, 1998:187

1. Το Βιομηχανικό Μουσείο Σύρου

Πηγή : σε ελεύθερη απόδοση από <http://www.ketepo.gr>.
(τελευταία επίσκεψη 7/10/2014)

«Το να γνωρίζεις το παρελθόν, το παρόν, αλλά και τις μελλοντικές τάσεις και προσδοκίες του βιομηχανικού περιβάλλοντος μιας περιοχής, δεν είναι μόνο μια πολιτισμική εμπειρία, αλλά μια συναρπαστική περιπέτεια.»

Το Βιομηχανικό Μουσείο της Ερμούπολης, είναι ένα μουσείο για την πόλη, για τη βιομηχανία, τη ναυτιλία και τα συναφή παραδοσιακά επαγγέλματα. Σκοπός του, είναι η παρουσίαση της βιομηχανικής κληρονομιάς της Σύρου, παράλληλα με τις ιστορικές, οικονομικές και κοινωνικές συγκυρίες που τη δημιούργησαν και άφησαν το αποτύπωμά τους στη συλλογική μνήμη.

Φιλοξενεί περισσότερα από 500 παλαιά μηχανήματα, εργαλεία και άλλα αντικείμενα που αποκτήθηκαν κυρίως από δωρεές επιχειρήσεων και ιδιωτών της Σύρου, του Πειραιά και της Αθήνας και προέρχονται από όλους τους κλάδους της συριανής βιομηχανίας.

Η συλλογή περιλαμβάνει ακόμη χάρτες, πρωτότυπα αρχιτεκτονικά και πολεοδομικά σχέδια της νεοκλασικής Ερμούπολης, τεχνικά σχέδια πλοίων, ζωγραφικούς πίνακες συριανών ζωγράφων του 19ου αι., ομοιώματα πλοίων κ.ά.

Το μουσείο εγκαινιάστηκε το 2000 στο κτίριο του παλαιού Χρωματοουργείου Κατσιμαντή που είχε περιέλθει στον Δήμο Ερμούπολης για το σκοπό αυτό, ενώ στα χρόνια που ακολούθησαν, τρία ακόμη βιομηχανικά κτίρια προστέθηκαν : Το Σκαγιοποιείο Αναιρούση, το Βυρσοδεψείο Κορνηλάκη-Δενδρινού, στον όροφο του οποίου φιλοξενείται η Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Αιγαίου και το Υφαντουργείο Βελισσαρόπουλου, όπου έχει οργανωθεί το εργαστήριο συντήρησης και η αποθήκη του μεγαλύτερου τμήματος της συλλογής.

Δεξιά : Ο τροχός του ατμόπλοιου "Πατρίς", ένα εξαιρετικό και σπάνιο δείγμα ναυπηγικής τέχνης, στο προαύλιο του Βιομηχανικού Μουσείου Ερμούπολης.

Χρωματοουργείο Κατσιμαντή

Το εργοστάσιο Κατσιμαντή βρίσκεται στη νότια πλευρά της πόλης, στην οδό Γ. Παπανδρέου 11, δίπλα στην πλατεία Ηρώων, ένα κεντρικό σημείο της παλιάς βιομηχανικής ζώνης της Ερμούπολης.

Στο κτίριο λειτουργούσε από το 1888 το σκαγάδικο του Λύσανδρου Γιαμαλάκη και από το 1894 το «Ατμοκίνητον Εργοστάσιον Καρφοβελόνων, Κυνηγετικών Σφαιριδίων και Ψαρόκολλας» των Αδελφών Γ.Βρατσάνου και Λ. Γιαμαλάκη. Περί το 1905 πέρασε στον Ανδρέα Δ. Κατσιμαντή, ιδιοκτήτη παλαιάς χρωματοουργικής βιομηχανίας που είχαν ιδρύσει το 1847 οι Μανιάτες αδελφοί Μιχαήλ και Δημήτριος Κατσιμαντής και συνέχισε τη λειτουργία του ως «Ατμοκίνητον Εργοστάσιον Χρωματοποιίας, Ελαιουργίας και Υφαλομιλτίνης». Διέκοψε κατά την δεκαετία του 1930. Μετά το 1970 πέρασε στην ιδιοκτησία του Νεωρίου.

Το 1984, σε ερειπιώδη κατάσταση και με το χαρακτηριστικό του πύργος να έχει καταρρεύσει, το κτίριο κηρύχθηκε διατηρητέο μνημείο από τη Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού του ΥπΠο.

Η αποκατάσταση διατήρησε πιστά την εξωτερική μορφή του, επέφερε όμως απαραίτητες μετατροπές στο εσωτερικό του για τις ανάγκες στέγασης των κεντρικών υπηρεσιών του ΚεΤεΠο-ΒΜΕ και τη διαμόρφωση εκθεσιακών χώρων.

Σήμερα στεγάζει τις μόνιμες και περιοδικές εκθέσεις του Μουσείου.

Δεξιά : Εσωτερική άποψη του Σκαγιοποιείου Αναιρούση

Σκαγιοποιείο Αναιρούση

Πρόκειται για το μοναδικό σκαγιοποιείο του είδους που σώζεται στην Ευρώπη.

Το κτίριο βρίσκεται σε μικρή απόσταση προς τα ανατολικά του συγκροτήματος Κατσιμαντή. Κτίσθηκε γύρω στο 1889 και αποτελείται από τον πύργο ψύξεως και τα περί αυτόν ισόγεια τμήματα. Αγοράστηκε το 1995 από το Δήμο Ερμούπολης και εντάχθηκε στα έργα του ΚεΤεΠο. Κηρύχθηκε διατηρητέο μνημείο το 1989 από τη Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού του ΥπΠο. Οι επεμβάσεις αποκατάστασής του, περιορίστηκαν στις ελάχιστες απαραίτητες εργασίες στήριξης του πύργου ψύξης μολύβδου, την αντικατάσταση της φθαρμένης στέγης, τη διάσωση του εξοπλισμού και τον καθαρισμό του εσωτερικού χώρου.

Από τον Αύγουστο του 2010 που άνοιξε τις πόρτες του στο κοινό, οι επισκέπτες μπορούν να αποκτήσουν μια βιωματική εμπειρία για τον τρόπο και τις συνθήκες που γινόταν η παραγωγή σκαγιών από μόλυβδο στις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Μπορούν δηλαδή, όχι μόνο να δουν, αλλά και να δουλέψουν τις μηχανές, να ακούσουν τις μαρτυρίες των τελευταίων εργατών και να ταξιδέψουν μέσα από τις οπτικοακουστικές παραγωγές σε άλλες εποχές.

Βυρσοδεψείο Κορνηλάκη-Δενδρινού

Το κτίριο χτίστηκε περί το 1880 και στέγαζε προϋπάρχουσα επιχείρηση βυρσοδεψείου που είχε ιδρυθεί στα 1853-1854 και που έφερε το όνομα του Μενέλαου Κορνηλάκη. Η επιχείρηση στο τέλος του αιώνα εισήγαγε την ατμοκίνηση και τα πρώτα μηχανήματα για την επεξεργασία των δερμάτων. Τότε απασχολούσε πλέον 100 άτομα και είχε περάσει στις κορυφαίες θέσεις της βιομηχανίας της πόλης. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το Βυρσοδεψείο περιήλθε στην εταιρεία "Μαρινάκης, Κουτσοδόντης & Σία" και κατά τη δεκαετία του 1930 στην εταιρεία "Δενδρινός & Κούτσης". Το 1970 το εργοστάσιο έπαψε να λειτουργεί και σταδιακά ερειπώθηκε. Το 1998 ο Δήμος Ερμούπολης προχώρησε στην αγορά του χώρου από την Κτηματική Τράπεζα. Το κτίριο κηρύχθηκε διατηρητέο μνημείο το 2000 από τη Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού του ΥπΠο.

Το βυρσοδεψείο Κορνηλάκη είναι ένα μνημειώδες συγκρότημα με τέσσερα κτίρια που αναπτύσσονται στις δύο πλευρές ενός λιθόστρωτου εσωτερικού δρόμου. Τα κτίρια είναι κυρίως διώροφα με πολλά προσκτίσματα και βοηθητικούς χώρους που συνδέονται μεταξύ τους μέσω του κεντρικού δρόμου, ενώ υπάρχουν και άλλοι υπαίθριοι και ημιυπαίθριοι χώροι, αναγκαίοι για την παραγωγική διαδικασία. Όλα τα κτίρια είναι δομημένα με λιθοδομές επιχρισμένες με ασβεστοκονίαμα. Σημαντικά στοιχεία του μηχανολογικού εξοπλισμού, όπως η πετρελαιομηχανή semi-diesel, ο κύλινδρος, πρέσες, βαρέλες και πάγκοι, σώθηκαν στη θέση τους και θα είναι επισκέψιμα επί τόπου.

Το κυρίως κτίριο του βυρσοδεψείου έχει ήδη αποκατασταθεί, ενώ η ολοκλήρωση του έργου πρόκειται να ενταχθεί στο ΕΣΠΑ. Με την αποπεράτωσή του, το κτιριακό συγκρότημα θα αποτελέσει έναν σύγχρονο και πλήρως εξοπλισμένο πολυχώρο πολιτισμού.

Δεξιά : Το Σκαγιοποιείο Αναιρούση
& Το Βυρσοδεψείο Κορνηλάκη-Δενδρινού

Υφαντουργείο Βελισσαροπούλου

Το εργοστάσιο, που ιδρύθηκε το 1900-1905, διασώζεται ακέραιο. Λειτούργησε ως τη δεκαετία του 1960 ως υφαντουργείο και τυποβαφείο βαμβακερών. Στη συνέχεια περιήλθε στο Νεώριο και στέγασε τη θυγατρική του Νεωρίου Enfield Automotive, που επιχείρησε την παραγωγή του ηλεκτρικού αυτοκινήτου "Enfield Neorion".

Σήμερα στεγάζει στο μεγαλύτερο μέρος του το σούπερ-μάρκετ του Συλλόγου των Υπαλλήλων του Νεωρίου. Ένα μικρότερο τμήμα του κτιρίου ανήκει στο Δήμο της Ερμούπολης και εκχωρήθηκε για τις ανάγκες του ΚεΤεΠο.

Στο χώρο του υφαντουργείου Βελισσαροπούλου δημιουργήθηκε ένα πρότυπο εργαστήριο αποκατάστασης και συντήρησης παλαιών μηχανημάτων και εργαλείων από τις συλλογές του Βιομηχανικού Μουσείου, το μοναδικό στην Ελλάδα. Από τα μηχανήματα που έχουν συντηρηθεί στο εργαστήριο ξεχωρίζουν μια ανέμη κλωστήριου του 1920, η οποία προέρχεται από το εργοστάσιο Ζησιμάτου και μιά μασουρίστρα Markersdorf του 1925, ενώ στο πρόγραμμα αποκατάστασης των επόμενων μηνών βρίσκονται ακόμη το πρότυπο μοντέλο των ηλεκτροκίνητων αυτοκινήτων Enfield, ένας μικρός ποδοκίνητος τόρνος, χειροκίνητες πρέσες και μηχανήματα έλασης, καθώς και ορισμένα αντικείμενα από το σκαγιοποιείο Αναιρούση.

Δεξιά : Μηχανές του παρελθόντος προς συντήρηση στο Υφαντουργείο Βελισσαροπούλου

Όλες οι φωτογραφίες είναι από την Ιστοσελίδα του Βιομηχανικού Μουσείου Ερμούπολης - www.ketepo.gr.
(τελευταία επίσκεψη 7/10/2014)

2. Το Δίκτυο Μουσείων του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς

Το Δίκτυο Μουσείων του Πολιτιστικού Ιδρύματος του Ομίλου Πειραιώς (Π.Ι.Ο.Π.) αποτελεί μια αξιοσημείωτη, οργανωμένη προσπάθεια ένταξης θεματικών μουσείων τεχνολογίας και βιομηχανικής κληρονομιάς σε ένα σύνολο επισκέψιμων προορισμών.

Με κοινή πολιτική διοικητικής διαχείρισης και συντήρησης και σε συνεργασία με τις δημοτικές αρχές της κάθε περιοχής, η επίσκεψη και οι δραστηριότητες του κάθε μουσείου προωθούνται στο ευρύ κοινό (μέσω διαφήμισης, δημοσιεύσεων σε εξειδικευμένα ή μη έντυπα, καταστήματος με προϊόντα των πωλητηρίων κάθε μουσείου συγκεντρωμένα σε κεντρικό κατάστημα στην Αθήνα).

Η πλειοψηφία των μουσείων του δικτύου στεγάζονται σε παλαιά βιομηχανικά κτίρια που αποκαθίστανται με τη συνέργεια δημοτικών αρχών, Υπουργείου Πολιτισμού και Π.Ι.Ο.Π., συχνά με την ένταξη των έργων στα χρηματοδοτικά προγράμματα στήριξης της Ε.Ε. Εναλλακτικά, κατασκευάζονται νέα κτίρια, ειδικά σχεδιασμένα για τη μουσειακή χρήση, μετά από την προκήρυξη αρχιτεκτονικών διαγωνισμών.

Στις περιπτώσεις αποκατάστασης, τα μουσεία του δικτύου στοχεύουν στη διατήρηση των κτιριακών κελυφών και των ανενεργών βιομηχανικών κτισμάτων και την επανένταξή τους στο τοπικό χωρικό και κοινωνικό περιβάλλον, ενώ γενικά επενδύουν στην εκπαιδευτική διαχείριση σωζόμενου μηχανολογικού εξοπλισμού. Κύριος σκοπός των τεχνολογικών μουσείων είναι η ανάδειξη και προβολή – στις περισσότερες περιπτώσεις με εκθεσιακή λειτουργία των συντηρημένων μηχανημάτων – της παραγωγικής διαδικασίας, καθώς και η συγκέντρωση, μελέτη και επιλεκτική προβολή αρχαιακού υλικού των βιομηχανικών μονάδων με διάφορα μέσα – δημιουργία οπτικοακουστικού υλικού με μαρτυρίες εργαζομένων, κ.ά.

Άλλωστε, η σχολαστική και μεθοδική καταγραφή, τεκμηρίωση και έκθεση των παραπάνω στοιχείων κατά τη διαδικασία αποκατάστασης της βιομηχανικής κληρονομιάς θεωρείται η επιστημονικά ορθή μέθοδος για τη βιομηχανική αρχαιολογία, εμπλέκοντας συχνά ειδικούς από διάφορους επιστημονικούς κλάδους (Pinard, 1991:57 και 82).

Η απασχόληση διαφορετικών ερευνητικών και μελετητικών ομάδων σε κάθε μουσειακό έργο του Π.Ι.Ο.Π. προωθεί την ανάδειξη ποικίλων προσεγγίσεων όσον αφορά στις συγκεκριμένες μουσειολογικές επιλογές κάθε φορά: σε ποιο βαθμό θα συντηρηθούν τα μηχανήματα, εάν θα τεθούν σε λειτουργία και ποιο επεξηγηματικό υλικό θα τα συνοδεύει, ποια τεκμήρια θα επιλεγούν και ποιος ο τρόπος έκθεσής τους, πώς θα γίνεται με ασφάλεια η πρόσβαση του κοινού και η ενημέρωσή του, ποια η αισθητική αποκατάσταση των κτιριακών κελυφών και οι λειτουργίες του περιβάλλοντος χώρου, κ.ά.

Τέλος, η συνεργασία με τους τοπικούς δημοτικούς φορείς για το σχεδιασμό και αργότερα τη χρήση των αποκατεστημένων συγκροτημάτων – καθώς αυτά περιλαμβάνουν χώρους πολλαπλών χρήσεων ανοιχτούς για εκδηλώσεις ιδιωτικών ή δημόσιων φορέων – επιχειρεί να επαναφέρει τους έντονους συνήθως δεσμούς της τοπικής κοινωνίας με το εργατικό και παραγωγικό παρελθόν της σε ένα πραγματικό πλαίσιο που τεκμηριώνει και διατηρεί τη συλλογική μνήμη, ενώ ταυτόχρονα δημιουργεί ένα νέο τόπο για τη φιλοξενία των καθημερινών ή ιδιαίτερων εκδηλώσεών της. Παράλληλα, η φιλοξενία επιστημονικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων που διοργανώνει το κεντρικό τμήμα του Π.Ι.Ο.Π. αναπτύσσει και εμπλουτίζει την επαφή των περιφερειακών οικισμών με τις σχετικές εξελίξεις στην πρωτεύουσα ή άλλα κέντρα της επικράτειας, και αντίστροφα.

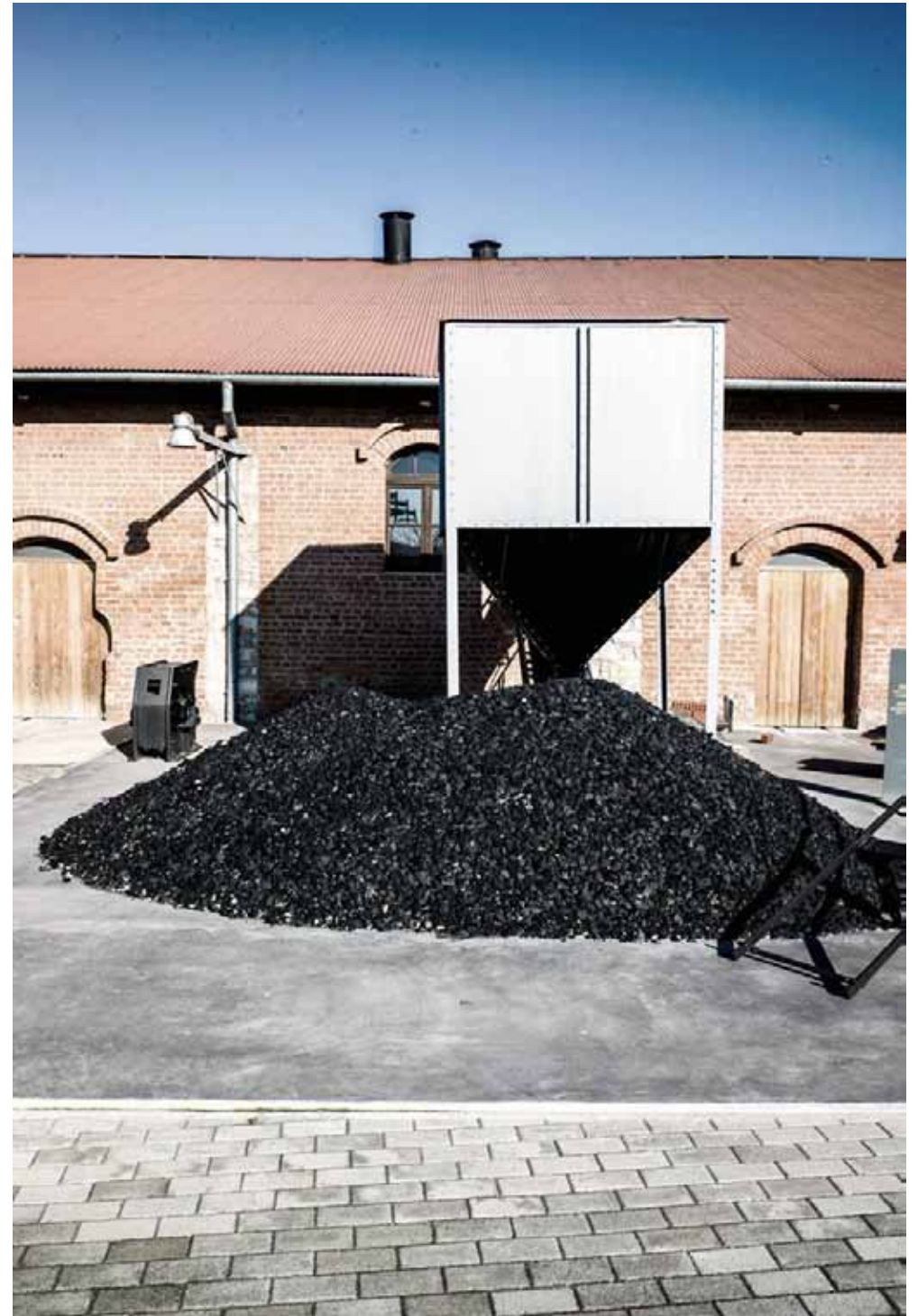

Δίκτυο Μουσείων Π.Ι.Ο.Π.

Ιστοσελίδα Δικτύου Μουσείων Π.Ι.Ο.Π. - <http://www.piop.gr/>
(τελευταία επίσκεψη 7/10/2014)

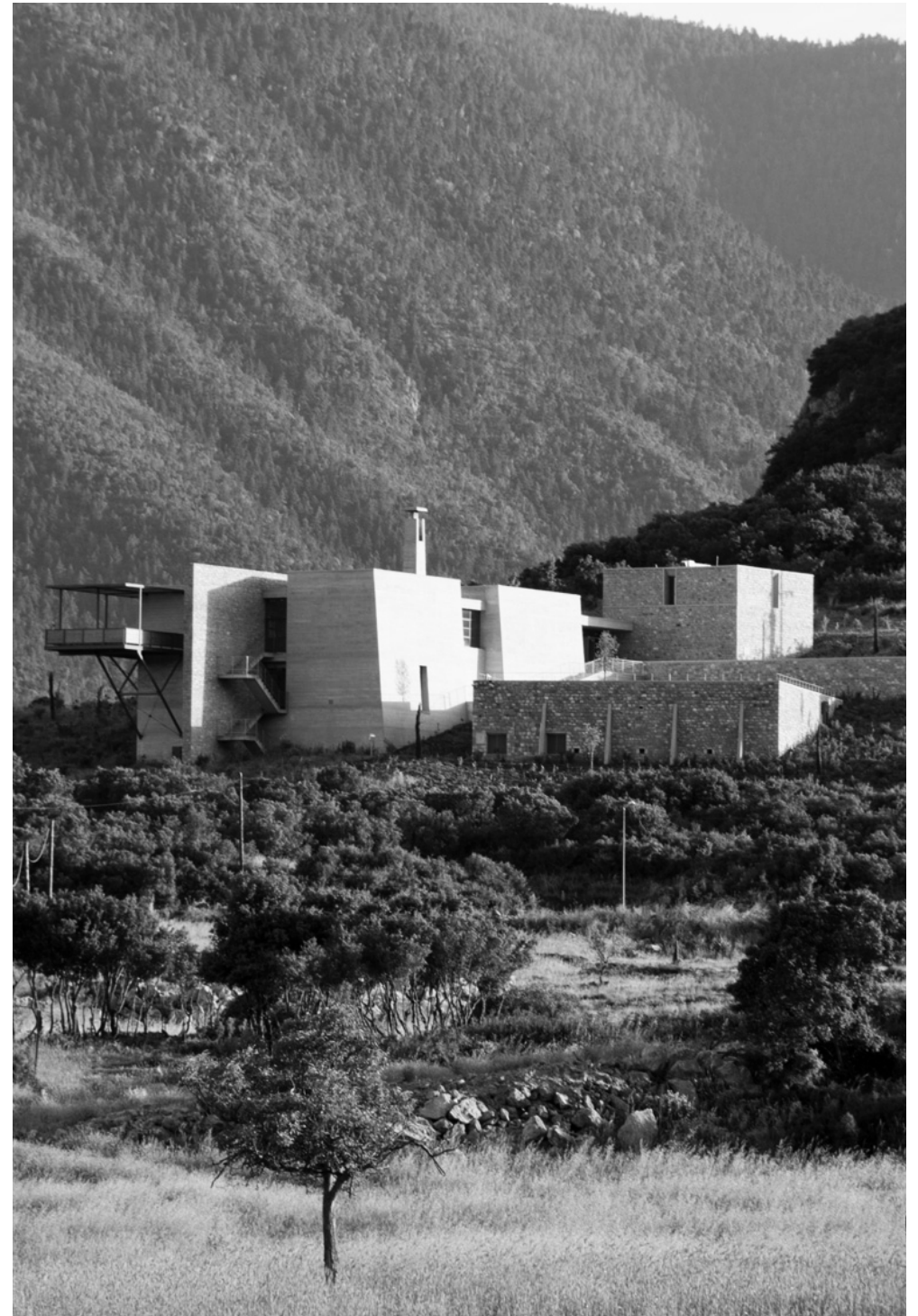

Μουσείο Βιομηχανικής Ελαιουργίας Λέσβου (πάνω)
Μουσείο Πλινθοκεραμοποιίας (Εργοστάσιο Τσαλαπατά), Βόλος (δεξιά)
Μουσείο Μετάξης (Αρχοντικό Κουρτίδη), Σουφλί (κάτω)

Μουσείο Μαρμαροτεχνίας, Τήνος (πάνω)
Μουσείο Περιβάλλοντος Στυμφαλίας (δεξιά)
Μουσείο της Ελιάς και του Ελληνικού Λαδιού, Σπάρτη (κάτω)

Παρόλα αυτά, η «δικτυακή» προσέγγιση εδώ δεν αφορά στην σύνδεση διαφορετικών παραδειγμάτων που στέγαζαν την ίδια παραγωγική διαδικασία, αλλά στην ομαδοποίηση διάσπαρτων εγκαταστάσεων στην ελληνική περιφέρεια που αναγνωρίζονται διαχειριστικά ως μέρη ενός συνόλου. Το μεγάλο πλεονέκτημα του κοινού μοντέλου λειτουργίας των βιομηχανικών μουσείων του Π.Ι.Ο.Π.— όπως αναφέρεται στην ιστοσελίδα του ομίλου — είναι η οργανωτική ευχέρεια που προσδίδει στις διαδικασίες μελέτης, ανάδειξης, συντήρησης και επίσκεψης των μουσείων, καθώς δημιουργεί ένα ενιαίο, κοινό σύστημα διαχείρισης που 'διανέμεται' τοπικά.

Με αυτόν τον τρόπο, γίνεται ευκολότερη και αποτελεσματικότερη η διατήρηση υψηλού επιπέδου παρεμβάσεων και υπηρεσιών, καθώς και η προσθήκη νέων μουσείων στο επεκτεινόμενο δίκτυο. Παράλληλα, οι εκπαιδευτικές και ερευνητικές δραστηριότητες του Πολιτιστικού Ιδρύματος σε συνεργασία με το TICCIH και το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο συντελούν στην κριτική αξιολόγηση των μουσειακών αποκαταστάσεων και ενεργοποιούν περαιτέρω τη συζήτηση και τη δράση γύρω από τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς.

Επομένως, εκείνο που ενδιαφέρει να διατηρήσουμε από την παραπάνω αναφορά στο Δίκτυο Μουσείων του Π.Ι.Ο.Π. για την παρούσα έρευνα, είναι η διαχειριστική αξία ενός δικτύου που οργανώνει τόσο φυσικά όσο και εννοιολογικά ένα σύνολο συγκρίσιμων αντικειμένων για να προωθήσει την ανάγνωσή τους εντός ενός γενικότερου πλαισίου της βιομηχανικής κληρονομιάς όπως εντάσσεται στην οικονομική, κοινωνική και πολεοδομική ιστορία ενός τόπου.

Αριστερά : Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης, Δημητσάνα
(αποκατάσταση προβιομηχανικών εγκαταστάσεων)

Όλες οι φωτογραφίες είναι από την Ιστοσελίδα Δικτύου Μουσείων Π.Ι.Ο.Π.
<http://www.pior.gr/>
(τελευταία επίσκεψη 7/10/2014)

2. Το παράδειγμα της Ruhr

Ιστορικά / γεωγραφικά στοιχεία:

Η κοιλάδα-περιοχή της Ruhr (γερμ. Ruhrgebiet) είναι ένα γερμανικό πληθυσμιακό κέντρο στο ομοσπονδιακό κρατίδιο της Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας. Με περίπου 5,3 εκατομμύρια πληθυσμό είναι η πέμπτη κατά σειρά περισσότερο πυκνοκατοικημένη περιοχή της Ευρώπης. Αποτελείται κυρίως από διάφορες ανεξάρτητες μεγαλουπόλεις, οι οποίες ιστορικά αναπτύχθηκαν σε τέτοιο βαθμό, που σήμερα συνορεύουν μεταξύ τους και αποτελούν μια ενιαία, πόλη. Οι κύριες πόλεις της κοιλάδας της Ruhr πέτυχαν την σημερινή τους επέκταση και δομή με την βιομηχανοποίηση του 19ου και 20ου αιώνα. Οι κύριες αυτές πόλεις είναι οι εξής:

Duisburg, Oberhausen, Bottrop, Mülheim an der Ruhr, Essen, Gelsenkirchen, Bochum, Herne, Hagen, Dortmund και Hamm.

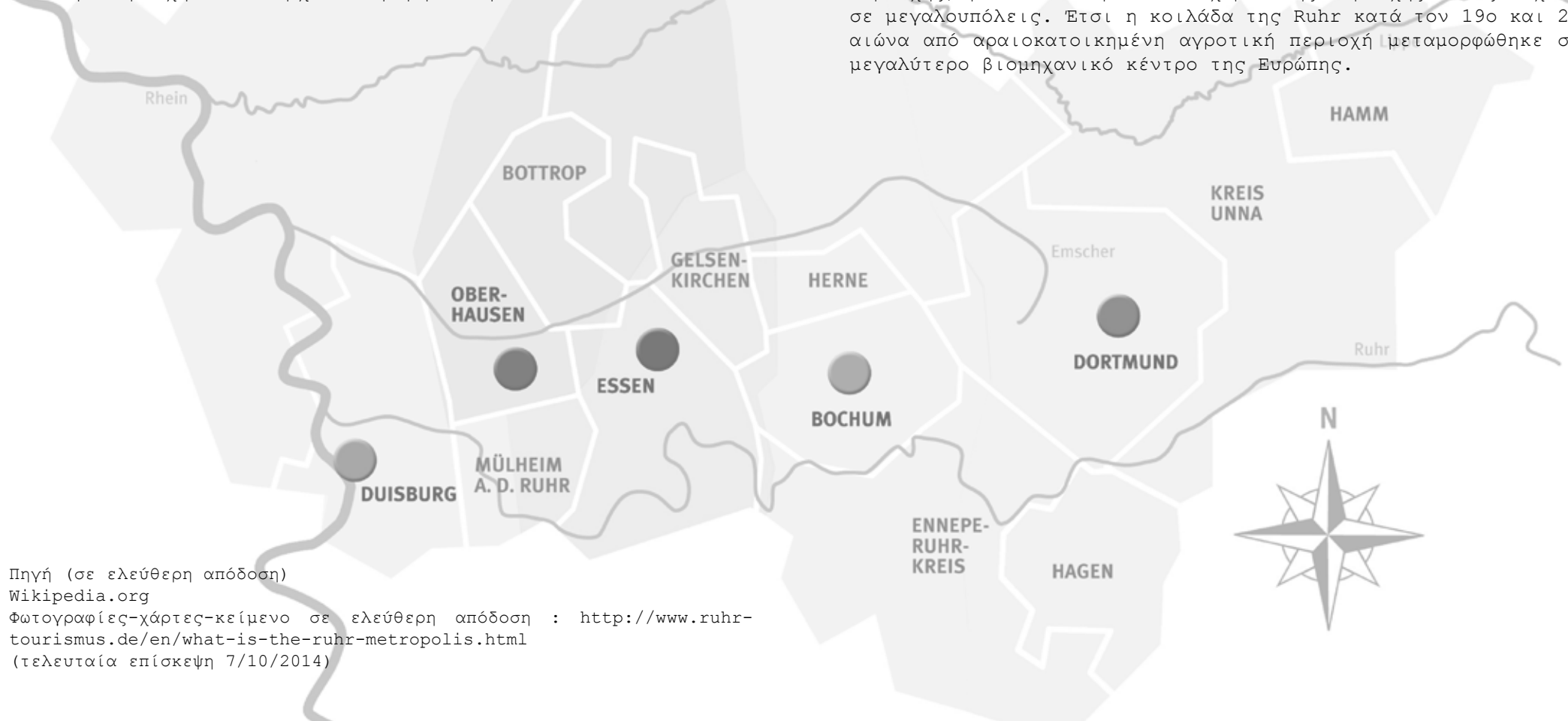
Ο όρος κοιλάδα της Ruhr αποτελεί επίσημο διοικητικό προσδιορισμό. Για την περιοχή δεν υπάρχουν ακριβή σύνορα.

Μέχρι τον 18ο αιώνα, η κοιλάδα της Ruhr ήταν αραιοκατοικημένη αγροτική περιοχή, με λίγες μικρές πόλεις και χωριά.

Τους πρώτους πυρήνες της βιομηχανοποίησης αποτέλεσαν οι μεταλλουργικές εγκαταστάσεις, που λειτούργησαν από το 1758 και μετά, αρχικά κυρίως στην έκταση του σημερινού Oberhausen. Οι σημαντικότερες των πρώτων αυτών μεταλλουργικών εγκαταστάσεων είναι οι St.-Antony-Hütte (1758, Oberhausen-Osterfeld), Gutehoffnungshütte (1782, Oberhausen-Sterkrade) και Eisenhütte Neu-Essen (1791, Oberhausen-Lirich). Εδώ αναπτύχθηκαν οι πρώτες και σημαντικές τεχνολογίες παραγωγής σιδήρου.

Η τοπική μεταλλουργία αναπτύχθηκε προχωρώντας από τον νότο προς το βορρά της περιοχής, από τον ποταμό Ruhr ως τον Emscher, φτάνοντας τελικά ως τον Lippe. Υπήρξαν συνολικά περίπου 3.200 ορυχεία και το γεγονός αυτό συνετέλεσε στην εγκατάσταση πολλών επιχειρήσεων σιδηροδρόμων. Μέχρι σήμερα το πυκνό σιδηροδρομικό δίκτυο αποτελεί χαρακτηριστικό της περιοχής.

Με την οικονομική ανάπτυξη αυξήθηκε και η εποίκηση της περιοχής, με αποτέλεσμα πολλά χωριά της περιοχής να εξελιχθούν σε μεγαλουπόλεις. Έτσι η κοιλάδα της Ruhr κατά τον 19ο και 20ο αιώνα από αραιοκατοικημένη αγροτική περιοχή μεταμορφώθηκε στο μεγαλύτερο βιομηχανικό κέντρο της Ευρώπης.

Πηγή (σε ελεύθερη απόδοση)

Wikipedia.org

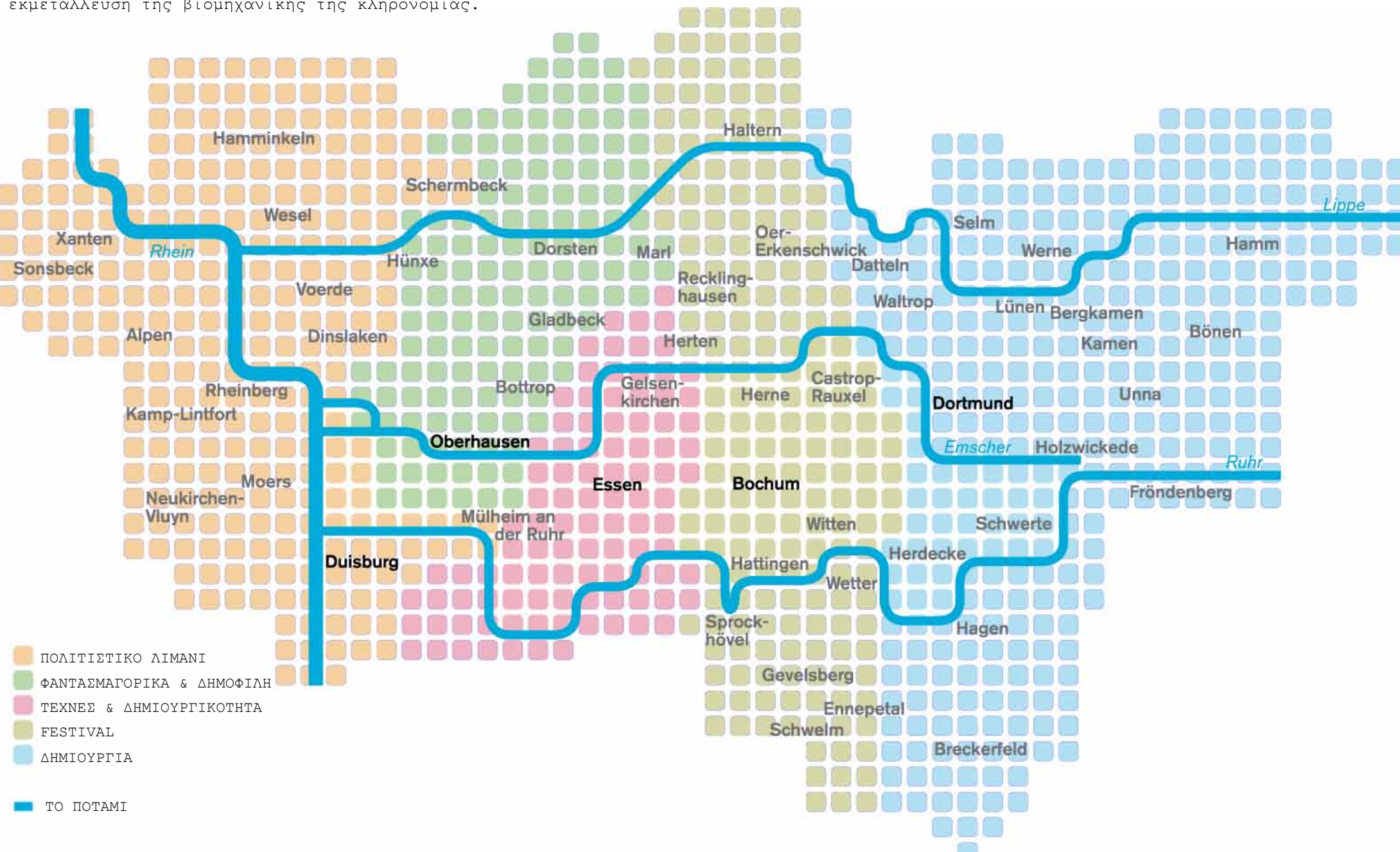
Φωτογραφίες-χάρτες-κείμενο σε ελεύθερη απόδοση : <http://www.ruhr-tourismus.de/en/what-is-the-ruhr-metropolis.html>

(τελευταία επίσκεψη 7/10/2014)

Ruhr / Η τουριστική περιοχή:

Μετατρέποντας τα παλιά ανθρακωρυχεία σε νέους χώρους πολιτισμού και αναψυχής και δίνοντας στις υψικαμίνους την High-tech αισθητική του παρόντος, η περιοχή της Ruhr αποτελεί μια σύγχρονη μητρόπολη, μοναδικού ενδιαφέροντος σε ότι αφορά στην εκμετάλλευση της βιομηχανικής της κληρονομιάς.

Οι 53 πόλεις της περιοχής συνεργάζονται σε αυτόν τον διαθρωτικό μνημειακό μετασχηματισμό και δημιουργούν μια καινοτομία στον τομέα του τουρισμού, ένα χάρτη / διαδρομή των βιομηχανικών εγκαταστάσεων και της νεώτερης παγκόσμιας ιστορίας.

Οι πρώην εγκαταστάσεις αποθήκευσης φυσικού αερίου στο Oberhausen έχουν μετατραπεί σε Εκθεσιακό χώρο.

Το Μουσείο της Ruhr ιδρύθηκε το 2010 και βρίσκεται στο πρώην πλυντήριο άνθρακα του ανθρακωρυχείου Zollverein στο Essen. Η μόνιμη έκθεση του φιλοξενείται σε τρία επίπεδα και αφηγείται το σύνολο της φυσικής και πολιτιστικής ιστορίας της περιοχής.

Το ανθρακωρυχείο Zollverein έχει χαρακτηριστεί μνημείο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς από την UNESCO και αποτελεί ένα σύγχρονο ορόσημο της περιοχής.

Το συγκρότημα εργοστασίων τήξης σιδήρου Duisburg-Nord είναι ένα από τα σημαντικότερα βιομηχανικά μνημεία της περιοχής. Σήμερα λειτουργεί ως πάρκο και περιλαμβάνει χώρους εκδηλώσεων, αναρρίχησης και καταδύσεων.

- Επίλογος

« Σύμφωνα με την αντίληψη της βιομηχανικής αρχαιολογίας, η θεώρηση του μνημείου ως φορέα πληροφοριών είναι σημαντική, αλλά και αναγκαία, αφού σ' αυτό βρίσκεται ενσωματωμένο το σύνολο των επιδράσεων του πολιτισμού και του περιβάλλοντος. »

Slotta, 1992:15.

Προς αυτήν την κατεύθυνση, επιχειρήθηκε η κατασκευή ενός συμπλέγματος θραυσμάτων και κειμένων, ένα είδος αφηγηματικής κατασκευής που τείνει να οργανώνει αποσπασματικά την ιστορική πραγματικότητα των ανενεργών βιομηχανιών, επιτρέποντας ταυτόχρονα να αναφανούν τα κενά της αφήγησης. Η παράθεση χαρτών, εικόνων και πληροφοριών στους παρόντες Οδηγούς Επίσκεψης, καθώς και η σύνδεση των συγκεκριμένων παραδειγμάτων με το ευρύτερο αναπτυξιακό πλαίσιο του κλάδου παραγωγής σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους, κρίνονται απαραίτητες.

«Η διαχείριση αυτής της κληρονομιάς, που προσδιορίζει την ταυτότητα της πόλης, δίνει τη δυνατότητα επανάχρησης των ιστορικών κελυφών για την κάλυψη των συνεχώς αυξανόμενων στεγαστικών αναγκών των Δήμων, ενώ η αξιοποίησή τους με τρόπους πρωτότυπους, που διατηρούν την ιστορική μνήμη, προσφέρει αναπτυξιακά κίνητρα. Το βιομηχανικό τοπίο, κομμάτι της πολιτιστικής μας παρακαταθήκης, που συνδέεται άμεσα και ζωντανά με τη γενιά των γονιών και των παππούδων μας και το συγκινησιακό πλησίασμά του αποδεικνύει ότι στα κενά βιομηχανικά κελύφη υπάρχουν ακόμη ζωντανές οι προσωπικές μνήμες, η θύμηση της εργασίας και η μυρωδιά του ιδρώτα, καταρρακωμένο αλλά όχι νεκρό, απαιτεί άμεσες αποφάσεις και θαρραλέες προτάσεις και επεμβάσεις.»

Βογιατζόγλου, 2010.

Η πρόταση της διαδρομής ως αφηγηματική κατασκευή με τη μορφή δικτύου κτιρίων - σημείων προκύπτει με αυτόν τον τρόπο περισσότερο ως τρόπος ανάγνωσης και αντίληψης της βιομηχανικής κληρονομιάς εντός του φυσικού και κοινωνικού πλαισίου που τη γέννησε. Ενισχύει την κατανόηση της αναγκαιότητας διατήρησής της ως κρίσιμου τμήματος της συλλογικής ιστορίας, ενώ παραπέμπει επιπλέον στην αντίληψη των βιομηχανικών μνημείων ως στοιχείων αναφοράς για το μέλλον. Η ίδια η εμπειρία περιδιάβασης της πόλης και των «βιομηχανικών χερσοτόπων» που συγκροτούν τα εγκαταλελειμμένα εργοστάσια εντός της – όπως τα χαρακτηρίζει ο Pinard – συντελεί στην κατάδειξη της σημασίας τους στον πολεοδομικό ιστό και της σχέσης τους με την υπόλοιπη πόλη σήμερα. Άλλωστε, τα παλιά βιομηχανικά συμπλέγματα συχνά αποτελούν τους ελάχιστους εναπομείναντες ανοιχτούς χώρους σε πυκνοκατοικημένες πλέον αστικές περιοχές, η επανάχρηση των οποίων θα παρέδιδε στις συνοικίες ζωτικό χώρο εκπαίδευσης και αναψυχής.

Εάν η καταγραφή, ο χαρακτηρισμός και η αποκατάσταση των βιομηχανικών κτιρίων, είτε ως μουσεία είτε με άλλες εμπορικές ή πολιτιστικές χρήσεις, προϋποθέτει τη σύμφωνη γνώμη δημοτικών και ειδικών αρχαιολογικών φορέων και απαιτεί υψηλό κόστος και χρόνο, η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του κοινού μπορεί να πραγματοποιηθεί με λιγότερα μέσα. Με αυτόν τον τρόπο, μπορεί να συμπράξει στην ευρύτερη εκτίμηση της βιομηχανικής κληρονομιάς όπως αυτή αντικατοπτρίζει τις σχέσεις εργασίας και παραγωγής λίγες γενιές πριν και αποτυπώνεται σε βιομηχανικά κελύφη, μηχανήματα, εικόνες και μνήμες οικείων ή λιγότερο γνώριμων αστικών τόπων.

Στην επόμενη σελίδα : Φωτογραφία του Γιώργου Ε. Βαρθολομαίου για την έκθεση "Λαύριο.Τα σκηνικά μιας παράστασης", Μουσείο Μπενάκη, Κτίριο οδού Πειραιώς.

Εφημερίδα "Το Βήμα", δημοσίευση : 25/04/12

KINAYNO

• Βιβλιογραφία

Αγριαντώνη, Χριστίνα. Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα. Αθήνα : Ιστορικό Αρχείο, Εμπορική Τράπεζα στην Ελλάδα, 1986.

Βασιλείου, Ι. Η λαϊκή κατοικία: κοινωνικές τεχνικές και οικονομικές απόψεις- η λαϊκή κατοικία σε διάφορες ξένες χώρες και στην Ελλάδα. Αθήνα : [δεν αναφέρεται εκδότριας], 1944.

Βογιατζόγλου, Όλγα. «Η βιομηχανική εγκατάσταση των προσφύγων στη Νέα Ιωνία, παράμετρος της αστικής εγκατάστασης» στο Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα : Οι προσφυγούπολεις στην Ελλάδα. Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου, 11 και 12 Απριλίου 1997. Ψυχικό : Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1997, σελ. 147-159.

Γκιζελή, Βίκα. «Επίταξις ακινήτων, κατοικουμένων ή οπωσδήποτε χρησιμοποιουμένων» στο Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα : Οι προσφυγούπολεις στην Ελλάδα. Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου, 11 και 12 Απριλίου 1997. Ψυχικό : Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1997, σελ. 69-87.

Γκιζελή, Βίκα. Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930). Αθήνα : Εκδόσεις Επικαιρότητα, 1984.

Η αττική γη υποδέχεται τους πρόσφυγες του '22. Επιμέλεια : Ενεπεκίδου Άννα, Καρακωνσταντίνου Μ. Κατάλογος έκθεσης της Βουλής των Ελλήνων. Αθήνα : Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2006.

Δεμίρη, Κωνσταντίνα. Τα ελληνικά κλωστοϋφαντουργεία. Ιστορική και τυπολογική διερεύνηση. Αθήνα : Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1991.

Λεοντίδου, Λίλα. Πόλεις της σιωπής : Εργατικός Εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940. Αθήνα : Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.

Λεοντίδου, Λίλα. «Γυναικεία εργασία στις πόλεις : Μια αντιφατική κατάκτηση» στο Η Ελλάδα των Γυναικών, Διαδρομές στο χώρο και το χρόνο. Επιμ. Ευτυχία Λεοντίδου, Sigrid R. Ammer. Αθήνα : Εναλλακτικές Εκδόσεις / Για 1, 1992, σσ. 104-116.

Λιάπης Ι., Μωραΐτης Κ., Παρμενίδης Γ., Χαραλαμπίδου Σ. «Λιμνή Αλών : συνθήκες και προϋποθέσεις ανάπτυξης μιας βιομηχανικής περιοχής : το λιμάνι του Πειραιά», στο «Από την ακρόπολη της Αθήνας στο λιμάνι του Πειραιά, σχέδια ανάπτυξης αστικών περιοχών», έκδοση : Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Politecnico di Milano, 1989.

Μαΐστρου, Ε - Βογιατζόγλου, Ο - Καραθανάση, Ε.- Καλιοτζίδου, Μ. Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας. Επισκόπηση της ιστορικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας. Αθήνα : Πολιτιστικό και Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 2000.

Μαρμαράς, Ι. Η αστική πολυκατοικία της μεσοπολεμικής Αθήνας: η αρχή της εντατικής εκμετάλλευσης του αστικού εδάφους. Αθήνα : Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1991.

Μιχελή, Λίζα. Πειραιάς. Από το Πόρτο Λεόνε στη Μαγχεστρία της Ανατολής. Αθήνα : Γαλάτεια. Γ έκδοση, 1993.

Μπίρης, Κώστας. Αι Αθήναι: από του 19ου εις τον 20ον αιώνα. Αθήνα : Μέλισσα, 2005 (2η έκδοση).

Νέα Ιωνία 1923-2003, 80 χρόνια. Επιμέλεια : Κορίδης Κωνσταντίνος, προλεγόμενα: Σαμπουντζάκης Χάρης. Νέα Ιωνία : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ - εκδόσεις Ιωλκός, 2004.

Νικολαΐδου, Σήλια. Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου. Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση, 1993.

Παντελάκης, Νίκος. Ο εξηλεκτρισμός της Ελλάδας, Από την ιδιωτική πρωτοβουλία στο κρατικό μονοπώλιο (1889-1956). Αθήνα : ΜΙΕΤ, 1991.

Παπαγεωργίου - Βενετάς, Αλέξανδρος. Η Αθήνα του μεσοπολέμου: μέσα από τις 'Μέρες του Γιώργου Σεφέρη': μια διερευνητική ανάγνωση. Αθήνα : Ίκαρος, 2007(2η έκδοση).

Πολύζος, Γιάννης. Μικρασιατικός Ελληνισμός, Πολεοδομικές επιπτώσεις από την εγκατάσταση των προσφύγων, Οικονομικός Ταχυδρόμος 992/26.4.73. Αθήνα : ΕΜΠ- Εκδόσεις Έδρας Πολεοδομίας Α' και Σπουδαστηρίου Πολεοδομικών Ερευνών, 1979.

Πολύζος, Γιάννης. Η εγκατάσταση των προσφύγων του 1922: Μια οριακή περίπτωση αστικοποίησης. Αθήνα : ΕΜΠ-Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Εκδόσεις Τομέα «Πόλη και Κοινωνικές Πρακτικές», 1984.

Πολύζος, Γιάννης. Αθήνα 1900-1940, Μετασχηματισμοί της Πρωτεύουσας και Πολεοδομικές Ρυθμίσεις. Αθήνα : ΕΜΠ-Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Εκδόσεις Τομέα «Πόλη και Κοινωνικές Πρακτικές», 1986.

Πολύζος, Γ. - Παναγιωτόπουλος, Β. - Αγριαντώνη, Χ. - Μπελαβίλας, Ν. Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα. Αθήνα : Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών , Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, Εκδόσεις Οδυσσέας, 1998.

Προσφυγική Ελλάδα. Φωτογραφίες από το Αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. Πρόλογος Πασχάλης Κιτρομηλίδης, Κείμενο, επιμέλεια Γιώργος Γιαννακόπουλος. Αθήνα : Εκδόσεις Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, 1992.

Σαρηνγιάννης, Γιώργος. Αθήνα 1830-2000 : Εξέλιξη - Πολεοδομία, Μεταφορές. Αθήνα : Εκδόσεις Συμμετρία, 2000.

Σεφέρης, Γιώργος. Ποιήματα. Αθήνα : Τκαρος, 1994 (18η έκδοση).

Τσοκόπουλος, Βάσιος. Πειραιάς 1835-1870 - Εισαγωγή στην ιστορία του Ελληνικού Μάντισεστερ. Αθήνα : Καστανιώτης, 1984.

Φραγκιάς, Αντρέας. Άνθρωποι και σπίτια. Αθήνα : Κέδρος, 1955

Χατζής, Δημήτρης. Το διπλό βιβλίο. Μυθιστόρημα. Αθήνα : Καστανιώτης, 1977

Pinard, Jacques. Η βιομηχανική αρχαιολογία. Μετάφραση : Γεώργιος Σπανός. Αθήνα : Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1991.

Slotta, Rainer. Εισαγωγή στη βιομηχανική αρχαιολογία. Μετάφραση: Άγις Παπαδόπουλος. Αθήνα : Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1992.

Περιοδικά - Ιστοσελίδες

Βογιατζόγλου, Όλγα. «Βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Φιλαδέλφειας και των γύρω περιοχών. Δρόμοι νερού-Δρόμοι κλωστοϋφαντουργίας». Ιστοσελίδα Ηλεκτρονικού Περιοδικού για την προστασία της φυσικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς Ελλάδας και Κύπρου Monumenta, Τεύχος 4 με τίτλο «Βιομηχανικά Κατάλοιπα», Φεβρουάριος 2010. <http://www.monumenta.org/article.php?IssueID=5&lang=gr&CategoryID=3&ArticleID=469>>

Βογιατζόγλου Ο. Βιομηχανική κληρονομιά- η προσφορά στην αναβάθμιση του περιβάλλοντος. http://www.viokliron.gr/documents/H_Profpora_sthn_Anavathmisi_toy_Perivallontos.doc

Εφημερίδα "Το Βήμα", Άρθρο της Λυμπεροπούλου Κ. "Λαύριο, τα σκηνικά μιας βιομηχανικής εποχής", Μάρτιος 2012.

Η Χάρτα του Nizhny Tagil για τη Βιομηχανική Κληρονομιά. Επίσημη ιστοσελίδα TICCIH <http://www.ticcih.gr/index.php?timicat1=31676&timicat2=0>>

Ιστοσελίδα Δικτύου Μουσείων ΠΙΟΠ <http://www.piop.gr/eCportal.asp?id=335&nt=18&Lang=1>>

Ιστοσελίδα ΥΠ.ΠΟ.Τ. <http://odysseus.culture.gr/h/2/gh220.jsp?era=4&group=15>>

Ιστοσελίδα του Βιομηχανικού Μουσείου Ερμούπολης <http://www.ketepo.gr>.

Ιστοσελίδα Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας: http://portal.tee.gr/portal/page/portal/SCIENTIFIC_WORK/files/%CD%203028-2002.pdf>

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ - περιοδική έκθεση του Κέντρου Σπουδής και Ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού, αρ. φύλλου 16, Μάιος 2012

Ν. 3028/2002 Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, ΦΕΚ 153/ 28.06.2002.

Σινόπουλος, Τάκης. Ποιητική Συλλογή «Νυχτολόγιο» (1978). Ιστοσελίδα του ιδρύματος «Τάκης Σινόπουλος» - Σπουδαστήριο Νεοελληνικής Ποίησης

http://elpenor.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=67&Itemid=1&lang=el>

Σχετικά με τη Ruhr : Wikipedia.org <http://www.ruhr-tourismus.de/en/what-is-the-ruhr-metropolis.html>

Φωτογραφίες του εργοστασίου - μηχανοστασίου του ΟΣΕ : <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.fwtografia&id=1040>

Τελευταίες επισκέψεις : 7/10/2014

